

ՄԵՐԻ ՔԵՇԻՇՅԱՆ

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան

ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԵԼԻՔ-ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆԻ ԱՐԽԻՎԸ.

ՄԱՀՎԱՆ 50-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Բանալի բառեր՝ *Մելիք-Օհանջանյան, արխիվ, էպոս, ռազմագերի, վեպ, համալսարան, Մատենադարան, Սասնա ծռեր, Միթրա-Միհր, Կիրակոս Գանձակեցի, Մարկվարտ:*

«Ով գեթ մեկ անգամ շփվել է նրա հետ, չի կարող երբևէ մոռանալ այն լույսը, որը բխում է այս մարդուց, այն պայծառությունը, որ ճառագում է նրանից և մասնահատկությունն է Արվեստագետի, ոչ թե սառն ու անհաղորդ Գիտնականի:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանը ոչ միայն գիտնական-արվեստագետ, հայագետ և արևելագետ, լեզվաբան և թարգմանիչ է, հեղինակ՝ արժեքավոր բանասիրական աշխատանքների, այլև Ուսուցիչ, բոլոր ուսուցիչների Ուսուցիչ: Նրա բազմաթիվ և իրարից շատ տարբեր աշակերտները գիտեն, որ ուղղակի, հենց այնպես, հնարավոր չէ նրա մոտ սովորել: Նրա մոտ սովորելու համար հարկավոր է ունենալ որդիական հավատարմություն և անսահման նվիրում. ուղղակի աշակերտ լինելը անիմաստ է, պետք է նրա որդին դառնալ»:

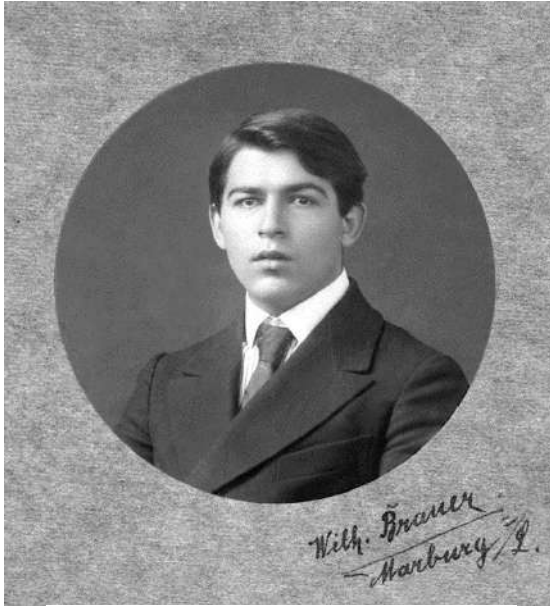
Պարույր Սևակ

«Դժվար է անցյալի դուռը բանալ, բայց բացելուց ու ներս մտնելուց հետո՝ դժվարությամբ ես դուրս գալիս»:

Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան

Անվանի հայագետ, բանասեր, արևելագետ գիտությունների վաստակավոր գործիչ, ակադեմիկոս Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանի արխիվը պահպանվում է Մատենադարանում: Այն երկար տարիներ պահել է գիտնականի դուստրը՝ բանասեր Լուսիկ Մելիք-Օհանջանյանը, իսկ նրա մահից հետո, 2001 թ. հուլիսի 6-ին, հարազատներն այն հանձնել են Մատենադարանին:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանը թողել է գիտական մեծ ժառանգություն, որը արդյունք է նրա անխոնջ տրքանքի և նվիրումի: Հայագետի անվանական թողոնում

Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան,
Մարբուրգ, 1914 թ.

պահվում է 2900 միավոր փաստաթուղթ 2614 համարների ներքո: Գիտական մշակման աշխատանքները սկսվել են 2017 թվականի հունիսի 27-ին և ավարտվել 2019 թ. նոյեմբերի 28-ին:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանի թողոնը հետաքրքիր և բազմաբովանդակ է: Այն ընդգրկում է նրա տպագրված և անտիպ աշխատանքների ձեռագիր օրինակները, անավարտ աշխատանքներ, թարգմանություններ, տարբեր տարիների գրած և ստացած նամակներ, հեռագրեր, տարաբնույթ գրառումներ, կյանքին և գիտական գործունեությանն առնչվող փաստաթղթեր: Այս ամենը բացահայտում է մեծ հայագետի կյան-

քի, գիտական և հասարակական գործունեության շատ մանրամասներ: Թողոնը հարուստ է նաև այլ անձանց վերաբերվող փաստաթղթերով և նամակներով, լուսանկարներով: Այն բաղկացած է հետևյալ բաժիններից՝

1. Աշխատություններ, հոգվածներ, ելույթներ, թարգմանություններ — ՆՆՆ 1-163,

2. Աղբյուրներ, գրառումներ, քաղվածքներ, բառարաններ, համառոտագրություններ, ծանոթություններ — ՆՆՆ 164-625,

3. Նամակներ՝ ա) Կ. Մելիք-Օհանջանյանի գրած — ՆՆՆ 626-818, բ) Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ստացած — ՆՆՆ 819-1608,

4. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի կենսագրական և աշխատանքային գործունեությանը վերաբերող նյութեր — ՆՆՆ 1609-1852,

5. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի հարազատներին և բարեկամներին առնչվող նամակներ — ՆՆՆ 1853-2013,

6. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի հարազատների կյանքին և գործունեությանը վերաբերող նյութեր — ՆՆՆ 2014-2155,

7. Այլ անձանց նյութեր — ՆՆՆ 2156-2267,

8. Այլ անձանց նամակներ — ՆՆՆ 2268-2321,

9. Լուսանկարներ — ՆՆՆ 2322-2444,

10. Տպագիր նյութեր — ՆՆՆ 2445-2551,

11. Փոստային բացիկներ (մաքուր) — №№ 2552-2564,
12. Փոստային ծրարներ (առանց նամակների) — №№ 2565-2599,
13. Գրքեր — №№ 2600-2614:

Կենսագրական փաստեր¹

Երախտաշատ գիտնականը ծնվել է 1893 թ. փետրվարի 20-ին (ն. տ. մարտին 4-ին) Մեղրու Կալեր գյուղում (ՀՀ Սյունիքի մարզ), Աղաբեկ և Ալեքսանդրիա Մելիք-Օհանջանյանների՝ ազնվական ծագում ունեցող, բազմանդամ ընտանիքում²: Հոր նյութական պայմանների սղության պատճառով, եղբոր զավակների, այդ թվում նաև Կարապետի, կրթության և դաստիարակության հոգան իր վրա է վերցրել իրավաբան հորեղբայրը՝ Փարսադան (Գերասիմ) Մելիք-Օհանջանյանը³ (վերջինս Կարապետին որդեգրել է):

¹ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի կենսագրությունը շարադրելիս օգտվել ենք նրա արխիվում պահվող ինֆնակենսագրականներից, փաստաթղթերից ու անձնական նամակներից, կենսամատենագիտությունից (տե՛ս Կարապետ Աղաբեկի Մելիք-Օհանջանյան. Կենսամատենագիտություն, կազմող՝ **Ռ. Ա. Բարաջանյան**, ներածականը՝ **Ա. Տ. Ղանալանյան**, Երևան, 1978), ինչպես նաև հետևյալ հոդվածներից՝ **Ա. Տ. Ղանալանյան**, «Վաստակավոր հայագետը (Ծննդյան 70-ամյակի առթիվ)», *ՊԲՀ*, № 2, 1963, էջ 57-70: **Ս. Բ. Հարությունյան**, «Հայ վիպագիտության մեծ երախտավորը (Ծննդյան 90-ամյակի առթիվ)», *ՊԲՀ*, № 1-2, 1983, էջ 65-73: **Նույնի՝** «Ակադեմիկոս Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան (Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)», *ՊԲՀ*, № 1-2, 1994, էջ 100-114: **Վ. Գ. Սվազյան**, «Ակադեմիկոս Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանի կյանքն ու գործը (Ծննդյան 125-ամյակի առթիվ)», *ՊԲՀ*, № 2, 2018, էջ 246-254:

² Մելիք-Օհանջանյանների գերդաստանը սերում է Տեր-Ղարապյոզ իշխանից, որը Շան-Աբբաս II-ի (1642-1666 թթ.) օրոք Պարսկաստանում հիմնադրել է Մակիդի գյուղը, հետագայում ևս ուր գյուղ՝ ստեղծելով Քելվանյան մելիքությունը: 1819 թ. շահի հետապնդումների պատճառով Տեր-Ղարապյոզի ժառանգներից Մելիք-Գավրիլն իր երեք զավակների՝ Կարապետի, Գևորգի և Հովհաննեսի հետ (բոլորն էլ բեկեր), հարկադրված տեղափոխվում է Զանգեզուր, նախ՝ Կապանի Շիշկերտ գյուղ, ապա՝ վերջնականապես բնակություն հաստատում Մեղրու Կալեր գյուղում: Ըստ ազգագրագետ Սարգիս Հարությունյանի վկայության, որն անձնապես նանաչել և մտերիմ է եղել Կ. Մելիք-Օհանջանյանին, անվանի հայագետը հաճախ է շշտել իր բարձրաշխարհիկ, մելիքական-ազնվական ծագումը:

³ Անվանի և հարգված իրավաբան Փարսադան Մելիք-Օհանջանյանը (ծն. 1852 թ. - մահ. 1918 թ.) տարիներ շարունակ զբաղեցրել է էջմիածնի Սինոդի դատախազի պաշտոնը: 1880 թ. Օդեսայի «Ուրիխ» հրատարակչությունում լույս է տեսել նրա *Разграничение подсыдимо-сти коммерческих судов* աշխատությունը: Ժառանգներ չունենալու պատճառով, եղբոր՝ Աղաբեկի հինգ որդիներից՝ Բագրատին, Վահանին, Միխայելին, Արտաշեսին և Կարապետին Կալերից տեղափոխում է Երևան և ուսման տալիս (նախնական կրթություն ստացել են Երևանի Տղայոց գիմնազիայում): Փ. Մելիք-Օհանջանյանը մի նախապայման է ունեցել. Աղաբեկի զավակներից նա, ով ոսկե մեդալով կավարտի դպրոցը, ուսում կստանա Մոսկվայում: Բագրատը բժիշկ էր, Միխայելը՝ իրավաբան (մասնակցել է Սարդարապատի հերոսամարտին, ծառայել Գարեգին Նժդեհի վաշտում, գնդապետի կոչումով, 1937 թ. ձերբակալվել է՝ աֆսոսվելով Ռուսաստանի խորհրդը, գնդակահարվել է բանտում): Եղբայրներից Արտաշեսը մասնագիտությամբ տնտեսագետ է եղել (նույնպես ձերբակալվել է 1937 թ.,

Մելիք-Օհանջանյանների ընտանիքը. ձախից աջ նստած են՝ Արտաշես, Ալեքսանդրիա, Փարսադան Մելիք-Օհանջանյանները, կանգնած են՝ Բագրատ, Միխայել, Կարապետ և Վահան Մելիք-Օհանջանյանները

Վաղ հասակից Կ. Մելիք-Օհանջանյանը կտրվելով հայրական ընտանիքից, տեղափոխվել է Գանձակ և ապրել հորեղբոր խնամակալության ներքո: Սկզբնական կրթությունը ստացել է մասնավոր ուսուցիչների մոտ, ապա քաղաքի Տղայոց գիմնազիայում:

1903 թ. ընդունվել է Մոսկվայի Լազարյան ճեմարան: 1911 թ. ավարտել է ճեմարանի դասարանները՝ ընդունվելով նույն հաստատության մասնագիտական լսարանների արևելագիտության բաժինը: Ճեմարանում աշակերտել է Կ. Կուսիկյանին, Կ. Կոստանյանին, Ա. Կրիմսկուն, Ֆ. Կորշին, Յու. Վեսելովսկուն, Վլ. Գորդլևսկուն, Տոր Լանգեին⁴:

1914 թ. ճեմարանի պրոֆեսորադասախոսական խորհրդի որոշմամբ, իբրև

աֆսորվել նորիսկ: Արդարացվելուց և ազատվելուց երկու օր անց վախճանվել է Կիսլովոդսկում): Վահան Մելիք-Օհանջանյանը ՀՍՍՀ վաստակավոր գյուղատնտես էր: Աղաբեկ Մելիք-Օհանջանյանն ունեցել է նաև դուստրեր՝ էմիլիա, Անանիա, Վիկտորիա, Արփենիկ, Մանյա:

⁴ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ուսումնառության և աշխատանքային գործունեության մասին տեղեկությունները տե՛ս նրա բոլոնի №№ 1615, 1616, 1646, 1812-1817:

առաջադեմ և ընդունակ ուսանող, Կ. Մելիք-Օհանջանյանը գործուղվում է Գերմանիա՝ ուսանելու և խորամուխ լինելու գերմաներենի մեջ⁵, ինչպես նաև արևելագետ Պ. Ենսենի մոտ սանսկրիտ սովորելու, դասախոսություններ լսելու իրեն հետաքրքրող մի շարք առարկաներից (ավեստա, հայերեն, պարսկերեն, զազա քրդերեն, իրանական էպոս, էգեյան մշակույթ, Հռոմեական կայսրության պատմություն, ասորական գրականություն, հին հունարեն, բյուզանդական հունարեն ևն)⁶:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանը աշակերտել է աշխարհահռչակ արևելագետ, հայագետ Յոզեֆ Մարկվարտին և մտերիմ է եղել նրա հետ: Վերջինիս և դոկտոր Յոհաննես Լեփսիուսի օժանդակությամբ ընդունվել է Բեռլինի համալսարան՝ որպես ազատ ունկնդիր: Աշակերտել է նշանավոր գիտնականներ էդ. Մայերին, էդ. Զախաուին, Ա. Շմիդտին և այլոց: Բեռլինում ծանոթացել է փիլիսոփա Ֆրանց Մերինգի հետ:

Առաջին աշխարհամարտի տարիներին Կ. Մելիք-Օհանջանյանը որպես ռուսահայատակ՝ քաղաքացիական ռազմագերու կարգավիճակով, մոտ վեց տարի պարտադրված մնում է Գերմանիայում: Ճակատագրական և դժվար այդ տարիներն արդյունավետ է օգտագործում՝ գիտելիքների ձեռքբերման և դրանցում խորանալու համար:

Բեռլինում ծանոթանում և մտերմանում է գերմանացի նշանավոր գրող, բանաստեղծ և հրապարակախոս, հայասեր Արմին Վեգների հետ, որի հետ կապը վերականգնվում է տասնամյակներ անց: 1968 թ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանն ու Արմին Վեգները հանդիպում են Երևանում⁷:

⁵ 1913 թ. հունվարին, հայերեն գրերի գյուտի 1500-ամյա և տպագրության 400-ամյա հոբելյանների առթիվ Լազարյան նեմարանում կազմակերպված գիտական նստաշրջանում Կ. Մելիք-Օհանջանյանը հանդես է եկել ընդարձակ զեկուցմամբ՝ նվիրված հայ տպագրության պատմությանը: 1914 թ. պրոֆեսոր Կ. Կոստանյանի հանձնարարությամբ գրել է «Մամիկոնյանների նախարարական տոհմն ըստ Փավստոս Բուզանդի Հայոց Պատմության» անդրանիկ գիտական հետազոտությունը (ռուսերեն լեզվով, որը ձեռագիր վիճակում արժանացել է Լազարյան նեմարանի պրոֆեսորական խորհրդի հատուկ մրցանակին (չորսամսյա արտասահմանյան գործուղում): Նշյալ աշխատության գլուխներից մեկը, իբրև առանձին զեկուցում, հեղինակը կարդացել է Կայսերական հնագիտական ընկերության Մոսկվայի բաժանմունքի գիտական նիստում (նախագահ՝ կոմսուհի Պ. Ուլարովա), որի համար ընտրվել է ընկերության թղթակից անդամ: Զեկուցման ընդարձակ ամփոփումը (կազմել է Ա. Կրիմսկին) լույս է տեսել 1915 թ. նույն ընկերության *Труды* հանդեսում: Ուսանողական այդ անդրանիկ աշխատանքը բախտորոշ դեր խաղաց Կ. Մելիք-Օհանջանյանի հետագա գիտահետազոտական աշխատանքում:

⁶ Սկզբնապես ուսանել և ապրել է Գերմանիայի Մարբուրգ ֆադաում, ապա՝ Բեռլինում:

⁷ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի և Արմին Վեգների մտերմությունը շարունակվել է մինչև հայագետի մահը: Հետագայում կապը նամակագրությամբ պահել է Լուսիկ Մելիք-Օհանջանյանը: Հոր մահից հետո նա Հոռում ալցել է Վեգներին և նրա ընտանիքին:

1920 թ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանը վերադառնում է Հայաստան⁸: Սկզբնապես աշխատել է հանրային կրթության և արվեստի նախարարությունում, ապա Երևանի Տղայոց գիմնազիայում: Բեռլինյան տարիների մտերիմ ընկերոջ՝ Հովսեփ Լազյանի հրավերով ստանձնել է քաղվարչության կուլտուր-կրթական բաժնի պետի և «Կարմիր բանակ» թերթի խմբագրի պաշտոնները:

1921 թ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանը նշանակվել է Հայաստանի անդրանիկ գիտական հաստատության՝ էջմիածնի գիտական ինստիտուտի (Մատենադարանի) նախագահ⁹: Ավելի քան մեկ տասնյակ տարի դասավանդել է Երևանի պետական համալսարանում և Մանկավարժական ինստիտուտում:

1930 թ. անվանի հայագետն աշխատանքի է անցել Հայաստանի գիտության և արվեստի ինստիտուտում՝ որպես գիտական քարտուղար: 1931 թ. նշանակվել է Նյութական կուլտուրայի պատմության ինստիտուտի գիտական քարտուղար, բաժնի վարիչ, իսկ 1932 թ. (հաստատության վերակազմությունից հետո)՝ Կուլտուրայի պատմության ինստիտուտի գիտական քարտուղար և Հին գրականության ու ժողովրդական բանահյուսության բաժնի վարիչ, ապա բաժնի վարիչի տեղակալ: Այդ տարիներին, զուգահեռաբար, Կ. Մելիք-Օհանջանյանը պաշտոնավարել է Երևանի Ա. Մյասնիկյանի անվան միջնակարգ դպրոցում որպես ուսմասվար՝ լինելով Արհուսգլխավարչության մեթոդական տեսուչ¹⁰:

1935 թ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանին շնորհվել է պրոֆեսորի և գիտահետազոտական ինստիտուտների իսկական անդամների կոչում:

Ստալինյան անհատի պաշտամունքի տարիներին, 1937 թ. հուլիսի 25-ին, Կ. Մելիք-Օհանջանյանը անհիմն մեղադրանքով ձերբակալվել է («Պրոֆեսորների գործով»): Գրեթե երեք տարուց ավել նա բանտարկված է մնացել Երևանի ՆԳժԿ և քաղաքային բանտերում: 1941 թ. նոյեմբերի 8-ին աքսորվել է Սոլիկամսկ, որտեղ բարեբախտաբար չի հասել (հիվանդության պատճառով, երկար

⁸ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը գլխավորել է Գերմանիայից Հայաստան վերադառնող հայ ռազմագերիների մեկուկես հազարից ավելի խումբը:

⁹ Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան – էջմիածնի Կուլտուր-պատմական ինստիտուտի կոմիսար և գիտական կոլեգիայի նախագահ 1921 թ. մայիսի 1-ից՝ (Հրաման Լուսժողկոմի 16/V-1921 թ. № 41): 1921 թ. դեկտեմբերի 21-ից հեռացած է պաշտոնից:

¹⁰ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի մահից հետո նրա սաները՝ պատմաբան, բանասեր Գևորգ Արգարյանը, բանաստեղծ Պարույր Սևակը, ազգագրագետ Սարգիս Հարությունյանը և դուստր՝ Լուսիկ Մելիք-Օհանջանյանը մի քանի անգամ պատկան մարմիններին գրավոր դիմում են հղել՝ Երևանի միջնակարգ դպրոցներից մեկն անվանակոչելու Կ. Մելիք-Օհանջանյանի անունով (նկատի ունենալով 1920-30-ական թթ. լուսավորության գործի ասպարեզում նրա զգալի ծառայությունները): Այս մասին վկայում են հայագետի արխիվում պահվող գրությունները (տե՛ս №№ 2313ա-բ, 2314): Ցավոք, հարցը լուծում չի ստացել: Սակայն, 2019 թ. ապրիլի 23-ին, Երևան ֆաղափ ավագանու որոշմամբ (Որոշում № 82-Ա) համաձայնություն է տրվել Կ. Մելիք-Օհանջանյանի հիշատակը հավերժացնող հուշատախտակ տեղադրել Կիևյան 5 հասցեում, որտեղ նա ապրել է: Միջնորդությունը ներկայացրել է ՀՀ ԳԱԱ նախագահ Ռ. Մ. Մարտիրոսյանը:

ժամանակ, մնացել է Ձեյաբինսկի էտապային բանտում): Աքսորն անցկացրել է Կրասնոյարսկի բռնադատվածների ճամբարում¹¹:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանի բանտարկության, աքսորի ողջ շրջանում որք զավակների՝ Լուսիկի և Փարսադանի խնամքը ստանձնում են ավագ եղբայրը՝ անվանի բժիշկ Բագրատ Մելիք-Օհանջանյանը և քույրը՝ Մանյա էլչիբեկյանը:

1942 թ. հուլիսին լրանում է Կ. Մելիք-Օհանջանյանի դատապարտման ժամկետը: Բանտից ազատվում է օգոստոսի սկզբին և դժվարությունների հաղթահարմամբ վերադառնում Հայաստան (զրկված լինելով քաղաքացիական արտոնություններից)¹²: Կ. Մելիք-Օհանջանյանին արգելում են բնակվել Երևանում. հաստատվում է Կիրովականում (ներկայիս Վանաձորում), ապա Քանաքեռում: 1944 թ. վերջին ՀՍՍՀ ԳԱ նախագահ ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելու միջամտության շնորհիվ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը տեղափոխվում է Երևան: 1946 թ. նրան կրկին աքսորում են Երևանից, և միայն Անաստաս Միկոյանին հղած դիմումից և վերջինիս կարգադրությունից հետո հարցը վերջնականապես լուծվում է Կ. Մելիք-Օհանջանյանի օգտին¹³:

1946-1948 թթ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանն աշխատում է ՀՍՍՀ ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում որպես ավագ գիտաշխատող, նաև դասավանդում է Երևանի պետական մանկավարժական ինստիտուտի ռուսական բաժնում: Հետպատերազմյան այդ խառը ժամանակաշրջանում սկսվում են հեր-

¹¹ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի՝ այլոց հետ ունեցած անձնական և պաշտոնական գրագրություններից պարզել ենք, որ նրա ախտովելու օրը հակատագրի հեզնանքով մահանում է նրա երիտասարդ կինը՝ Անժելիկա Գեղամի Անանյանը (ծն. 1894 թ., հունվարի 10): Նա երկար տարիներ ուսաց լեզու և գրականություն է դասավանդել Երևանի պետական համալսարանում, սակայն ամուսնու ձեռքակալությունից հետո առանց բացատրության հեռացվել աշխատանքից՝ որպես ժողովրդի թշնամու կին: Ընտանիքը վտարվում է Տեղյան փողոցի «Մասնագետների շենք»-ի բնակարանից, բռնագրավվում է ունեցվածքի մեծ մասը: Կենցաղային վատ պայմանների, առաջացած հոգեկան ու առողջական լուրջ խնդիրների պատճառով Ա. Անանյանը երկար չի ապրում:

¹² Սա բացառիկ դեպք է, երբ որոշ բռնադատված և ախտոված մտավորականների թույլատրել են վերադառնալ հայրենիք: Այդ խմբում է եղել նաև պատմաբան ակադեմիկոս Աշոտ Հովհաննիսյանը: Վերջինս նույնպես բնակություն է հաստատել Կիրովականում:

¹³ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ախտից վերադառնալու հետ կապված մի սրտառույզ հուշ է պահպանվել: Երևանի Տեղյան փողոցի «Մասնագետների շենք»-ի մոտ հանդիպում է իր հարևան, անվանի վիրաբույժ Համբարձում Քեչեկին: Վերջինս կանգնեցնում է նրան ու ստիպում ասել լատիներեն *fero*, անկանոն բայի հիմնական ձևերը: Կ. Մելիք-Օհանջանյանը պատասխանում է. *fero, tuli, latum, ferre*, որին Հ. Քեչեկը արձագանքում է. *Будешь жить: Аյս պատմությունը պատմաբան Կարեն Յուզբաշյանը պատմել է Մատենադարանի Հին բնագրերի ուսումնասիրության և թարգմանության բաժնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր՝ Գոհար Մուրադյանին (Հ. Քեչեկի ծոռը): Մեջբերումը կատարել ենք Գ. Մուրադյանի խոսքից:*

Թական ձերբակալությունները, հայագետներից շատերին մեղադրում են ազգայնականության մեջ: Կրկին, առանց բացատրության, բռնադատվածի պիտակ կրող վաստակավոր գիտնականի դեմ սկսվում է նոր հալածանք. նրան հեռացնում են ակադեմիական և դասախոսական աշխատանքից, զրկում ասպիրանտուրայից¹⁴: Կ. Մելիք-Օհանջանյանը պիտակավորվում է որպես «Բուրժուական Արևմուտքի առջև խոնարհվող մտավորական»¹⁵: Նրա արխիվում պահպանված բազմաթիվ դիմում-նամակների օրինակները, ուղղված ՀՍՍՀ ԳԱ ղեկավարությանը և պաշտոնական այլ անձանց, վկայում են, որ նրա իրավունքները այդպես էլ ոտնահարված են մնում մինչև 1955-56 թթ.¹⁶:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանի մարդկային ազնվական տեսակը, մարդասիրությունը և համարձակությունը վկայող խոսույն փաստ է այդ տարիներին նրա տարած մեծ աշխատանքը, երբ նաև վտանգելով իր անձը, պետական և կուսակցական տարբերատյանների նա բազմաթիվ դիմումներ է հղել, խնդրելով գոնե հետմահու արդարացնել 1937 թ. անմեղ զոհված իր ընկերներին: Արխիվում

¹⁴ Պ. Սևակ, *Անտիպ ուսումնասիրություններ*, Երևան, 2016, էջ 392-393: Հայ հին գրականության մեջ և բանասիրության մեջ զբաղվող շատ երիտասարդ գիտնականներ, այդ թվում Պ. Սևակը, հարկադրաբար փոխում են իրենց ուսումնասիրության թեմաները: 1945-48 թթ. Պ. Սևակը եղել է Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ասպիրանտուրայից մեկը: Ցավում է Գրականության ինստիտուտի ղեկավար կազմը, փակվում է հայ հին և միջնադարյան գրականության բաժանմունքը: Կ. Մելիք-Օհանջանյանը հեռացվում է աշխատանքից (երկար տարիներ վտարված լինելուց հետո դեռ նոր էր անցել գործի): Նրա ասպիրանտ Գևորգ Աբգարյանին, պատերազմի ժամանակ ռազմագերի եղած լինելու պատճառով, ստիպում են բռնել այն նույն համապարհը, որով անցել էր իր սիրելի պրոֆեսորը: Գ. Աբգարյանը մոտ մեկ տասնամյակ անցկացրել է բանտարկության մեջ՝ ախտորոշվելով Գորկի (այժմ՝ Նիժնի Նովոգորոդ) բաղաձիգ ոչ հետու գտնվող՝ Բեռլինի հանցագործների համար նախատեսված ամենադժվար կալանավայր-համբարներից մեկը՝ Սոլովկոբեկովոյում: Կ. Մելիք-Օհանջանյանին աշակերտել են նաև գրող Խաչատուր Գյուլնազարյանը և ազգագրագետ Վերտին Սվազյանը: Նա համարվել է գիտական մի քանի սերնդի պաշտոնական ու ոչ պաշտոնական ուսուցիչը և խորհրդատուն (տե՛ս Մեր անվանի դասախոսները, խմբագիրներ՝ Ներսիսյան Մ. Գ., Թադևոսյան Թ. Շ., Պիվազյան Է. Մ., Երևան, 1970, մաս I, էջ 177):

¹⁵ Ս. Բ. Հարությունյան, «Ակադեմիկոս Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան (Մենդյան 100-ամյակի առթիվ)», *ՊԺՀ*, 1993, № 1-2, էջ 104:

¹⁶ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի արխիվում պահպանվել են նրա մի քանի անպատասխան գրություն-նամակների սևագիր օրինակները, որոնցում նա թախանձագին խնդրում է վերանայել Մ. Աբեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտից աշխատանքից անհիմն ազատման իր հրամանագիրը (տե՛ս № 663ա-բ՝ ՀՍՍՀ ԳԱ նախագահ Վիկտոր Համբարձումյանին 1947 թ. նոյեմբերի 3-ին ուղղված նամակը): Իր հաղափացիական իրավունքները պաշտպանելու և գիտական հայացքների անմեղությունն ապացուցելու համար համարձակ մի գրություն 1947 թ. դեկտեմբերի 26-ին ուղարկել է ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի նախագահի տեղակալ Ս. Կարապետյանին (տե՛ս № 661): 1949 թ. հուլիսի 29-ին ՍՍՀՄ Բարձրագույն կրթության մինիստր Ս. Կատաֆոնովին ուղարկած նամակում Կ. Մելիք-Օհանջանյանը խնդրում է միջնորդել և վերականգնել գիտնականի իր իրավունքները (բռնադատված լինելու պատճառով նրան զրկել էին նույնիսկ գիտական կոչումից և աստիճանից, տե՛ս № 660):

պահվող բազմաթիվ գրություններ (բնութագրեր) վկայում են այն մասին, որ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը խնդրագրերով դիմել է պատկան մարմիններին՝ բռնադատվածների ընտանիքներին փոխհատուցում տալու և պետական թոշակ նշանակելու: Պահպանվել են նրա գրած մի շարք բնութագրեր՝ լեզվաբան Պավել Սոտնիկյանի, տնտեսագետ և հայագետ Թադեոս Ավդալբեգյանի, բանասեր, բառարանագետ Աբգար Տեր-Աբրահամյանի (Պայազատ), պատմաբան, բանասեր Սուրեն Մարկոսյանի, պատմաբան Հակոբ Զորյանի, մանկավարժ, հոգեբան Եսթեր Զորյանի (Հակոբ Զորյանի այրին), մանկավարժ, հասարակական գործիչ Մկրտիչ Տեր-Սահակյանի և այլոց (№№ 1750-1756): Զեռագիր բնութագրերից մեկը, որը գրել է հայագետ, Մատենադարանի առաջին տնօրեն Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյանի համար՝ պահվում է վերջինիս արխիվում:

Հայաստանյան հետաքսորդան շրջանում, կարիքից դրդված, մաքառելով զավակների և իր գոյության պահպանման, ապրուստը հոգալու և հանապազօրյա հացի համար, Կ. Մելիք-Օհանջանյանը ձեռնամուխ է լինում թարգմանչական աշխատանքի¹⁷: Պահպանված նամակագրությունը վկայում է, որ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը, հրաշալի տիրապետելով գերմաներեն և ռուսերեն լեզուներին, այդ աշխատանքը կատարել է առանց երկմտելու, հպարտությունը մի կողմ դրած: Նա հանձն է առնում թարգմանել գեղարվեստական գրքեր, ինչպես նաև տարբեր գիտական աշխատություններ, այդ թվում՝ այնպիսի բնագավառների, ինչպես բժշկությունն է¹⁸:

1950-ական թթ. կեսերից սկսում են վերականգնել քաղաքական մեղադրանքով դատապարտված հազարավոր քաղաքացիների իրավունքները: 1956 թ. վերականգնվում են Կ. Մելիք-Օհանջանյանի քաղաքացիական իրավունքները, և նա լիովին արդարացվում է¹⁹: 1958 թ. սեպտեմբերին Թբիլիսիում կայացած Անդրկովկասյան զինվորական կոլեգիայի տրիբունալի նստաշրջանում Կ.

¹⁷ Պահպանված նամակագրությունը Ռուբեն Զարյանի, Արամ Դանալանյանի, Բագրատ Մելիք-Օհանջանյանի հետ վկայում են, որ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը թարգմանել է և՛ թերթային ու ամսագրային հոդվածներ, և՛ գիտական նյութեր: Բռնադատված լինելու պատճառով նույնիսկ այդ աշխատանքը նրա համար հեշտ չէր գտնել (դա պահանջում էր համարձակ, վստահելի և ազնիվ մարդկանց միջնորդություն): Այդ հարցում նրան աջակցել են մտերիմ ընկերները՝ Ա. Դանալանյանը, Ռ. Զարյանը, Մ. Հասրաթյանը: Վերջիններս թարգմանելու ենթակա նյութերն ուղարկում էին Կիրովական (այժմ՝ Վանաձոր), որտեղ իր հեռավոր ազգական, բժիշկ Գուրգեն Մեհրաբյանի տանն էր բնակվում Կ. Մելիք-Օհանջանյանը: 1954 թ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանը թարգմանել է գերմանացի գրող Աննա Զեգերսի՝ «Մեռածները երիտասարդ են մնում» վեպը: Արխիվում վեպի ձեռագիրը չի պահպանվել, սակայն պահպանվել է «Հայպետհրատ»-ի դիրեկտոր Բ. Ներսիսյանի հանձնարարականը (տե՛ս № 1690):

¹⁸ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի արխիվում պահպանվում է անվանի բժիշկ, ակադեմիկոս Լևոն Հովհաննիսյանի հետ իր ստորագրած պայմանագիրը (1949 թ. 7 հունվարի), որով նա հանձն է առել բժշկական ոլորտին առնչվող թարգմանություններ կատարել (տե՛ս № 1659):

¹⁹ Այդ առիթով արխիվում բազմաթիվ վկայություններ և շնորհավորանքներ կան:

Մելիք-Օհանջանյանը հրավիրվում է իբրև մեղադրող վկա: Իր մեղադրական ելույթով նա ազդեցիկ տպավորություն է թողնում ներկաների վրա²⁰:

Այս ժամանակաշրջանից սկսած մինչև իր մահը երախտաշատ գիտնականը ձեռնամուխ է լինում հետևողական աշխատանքի, լրացնելով բացերը, մեծ եռանդով արարելով և գիտական լայն հասարակությանը ներկայացնելով իր ծանրակշիռ հայագիտական աշխատությունները:

1962 թ. նրան շնորհվում է գիտություն վաստակավոր գործչի պատվանուն, իսկ 1965 թ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանն ընտրվում է ՀՍՍՀ ԳԱ իսկական անդամ:

Գիտական գործունեությանն ու կյանքին առնչվող արխիվային նյութեր

Բազմաբեղուն է եղել Կ. Մելիք-Օհանջանյանի գիտական գործունեությունը: Նա հեղինակ է բանասիրական, աղբյուրագիտական բազմաթիվ աշխատությունների, որոնցից են՝ «Տիրան-Տրդատի վեպը ըստ Փավստոս Բուզանդի» (Երևան, 1947 թ.), «Ֆիրդուսին և Իրանի վիպական մոտիվները «Շահնամեում» ու հայ մատենագիտության մեջ» (Երևան, 1934 թ.)²¹, «Միթրա-Միհրը Սասնա ծռերի մեջ» (Երևան, 1946 թ.)²²:

Նրա գրչին պատկանող հայագիտական ուշագրավ աշխատանք է «Էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից» (Երևան, 1957 թ.) ամփոփ ուսումնասիրությունը, որի ձեռագիր մասունքները նույնպես հանգրվանել են հեղինակի թողոնում:

Մեծ է Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ավանդը «Սասնա ծռեր» դյուցազնավեպի հավաքչական աշխատանքի և հրատարակման գործում: Դեռևս 1930-ական թթ. սկզբներին, որպես գիտական արշավախմբի ղեկավար, Կ. Մելիք-Օհանջանյանը մեծ նվիրումով շրջելով Հայաստանի շրջաններով, գրի է առել «Սասնա ծռեր» ժողովրդական էպոսի ութ նոր պատում: Բացառիկ արժեք ունի երևանաբնակ ալազկերտցի (խաստուրցի) ասացող Մանուկ Թորոյանի ընդարձակ պատումը²³:

²⁰ Ս. Բ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 104-105:

²¹ Տե՛ս Հայաստանի Կուլտուրայի պատմության ինստիտուտի հրատարակած «Ֆիրդուսի» խորագրով գիտական ժողովածու, էջ 1-116:

²² Տե՛ս ՀՍՍՀ ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտի «Գրական-բանասիրական հետախուզումների» ժողովածու, գիրք Ա., էջ 269-327:

²³ Մանուկ Թորոյանի «Սասնա ծռեր»-ի պատումը ծավալով ամենաընդարձակն է (3.400 տող) և բովանդակությամբ՝ ամենահարուստը: «Սասունցի Դավիթ» էպոսի հոբելյանական համահավաքի հենք հենց այս պատումն է եղել: 1939 թ., երբ ՍՍՀՄ մասշտաբով տոնվում էր Հայկական էպոսի 1000-ամյակը, տեղի ունեցած կառավարական հանձնաժողովի նիստերին Ավետիք Իսահակյանը հարցումներով դիմել է «Սասնա ծռեր»-ի մյուս գրառողին՝ գրականագետ Մանուկ Աբեղյանին (սակայն նա հարցերի պատասխաններն ակնկալել կարող էր Կ. Մելիք-Օհանջանյանից, որը գրեթե երկու տարի գտնվում էր ՆԳԺԿ բանտում): Բացարձակապես չի հիշատակվում Կ. Մելիք-Օհանջանյանի անունը: Ասացող Մանուկ Թորոյանն ապրել է 94 տարի և վախճանվել 1958 թ. Երևանում: Եղել է Գրողների միության միակ անգրագետ

Համագործակցելով Մանուկ Աբեղյանի հետ, նրա առաջարկով և զինակցությանմբ՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը ձեռնարկում է վեպի գիտական հրատարակությունը²⁴: Արդյունքը երեք մեծադիր հատորներ են, որոնք դարձել են հայ բանագիտության ծանրակշիռ հիմնաքարերը: Կ. Մելիք-Օհանջանյանն է գրել և կազմել վեպի տեղեկատու բաժինները, ներածականները, աշխարհագրական անունների բացատրությունները, բառարանը, հատուկ անունների ցանկը:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանի հայագիտական կարևոր աշխատություններից է ԺԳ. դարի պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցու «Հայոց պատմության» քննական բնագրի հրատարակությունը՝ ծավալուն ներածականով²⁵: Այս աշխատությունը, բնագրագիտական սկզբունքների կատարելությունմբ, հեղինակի խորահմուտ հետազոտությունմբ, կազմված ժամանակագրությունմբ, ցանկերով հայ պատմիչների լավագույն քննական հրատարակություններից է: Թողոնում պահվող ձեռագրերի շնորհիվ գծագրվում է տարիների այն տքնաշան աշխատանքի պատկերը, որը կատարել է հայագետը: Հեղինակը բնագիրը կազմել է Գանձակեցու՝ Մատենադարանում պահվող շուրջ երեսուն ամբողջական ձեռագրերի և երեք տպագրերի մանրամասն բաղդատությունմբ: Աշխատանքը լիարժեք է դարձել ծավալուն առաջաբանով, ուր հանգամանալից կերպով ներկայացված է պատմիչի կյանքն ու գործունեությունը, պատմաբանասիրական քննության է ենթարկված նրա «Հայոց Պատմության» հորինվածքի, ամբողջականության և աղբյուրների հարցերը²⁶:

Այս աշխատանքն իրականացնելու գործում հայագետին օգնել է վաղամեռիկ բանասեր, ԵՊՀ հայ հին գրականության ասպիրանտ Վախթանգ Գևորգյանը, որն ըստ երախտապարտ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի՝ «...իր բարեխիղճ ու ջանադիր աշխատանքով նպաստել է երևան բերելու կարևոր ընթերցվածը, ըստ այնմ և ընդհանուր գործի հաջողությունը»²⁷:

Գանձակեցու «Հայոց Պատմությունը» հրատարակության պատրաստելիս

անդամը: Բանասացի և գիտնականի միջև բարեկամությունը միշտ ամուր է եղել: Երևանի ֆաղափային պանթեոնում (Թոխմախ) նրա շիրմաբար-հուշարձանը կանգնեցնելու գործում մեծ ներդրում ունեն Կ. Մելիք-Օհանջանյանն ու բանահավաք, ազգագրագետ Արամ Ղանալանյանը: Հուշարձան-շիրմաբարի հանդիսավոր բացումը տեղի է ունեցել 1962 թ. նոյեմբերի 11-ին (տե՛ս № 45ա-բ):

²⁴ Մասնա մոեր, խմբ.՝ Մ. Աբեղյանի, աշխատակցությամբ՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1936, հ. 1, 1944, հ. 2, 1951, հ. 2 (մաս Բ.):

²⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, աշխատասիրությամբ՝ Կ. Մ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961 (այսուհետև՝ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն):

²⁶ Ա. Տ. Ղանալանյան, «Վաստակավոր հայագետը (Պրոֆեսոր Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ)», ՊԲՀ, 1963, № 2, էջ 65-66 (այսուհետև՝ Ա. Տ. Ղանալանյան, «Վաստակավոր հայագետը»):

²⁷ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն, Առաջաբան, էջ ձժԺ.:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանը մոնղոլերեն բառերն ու տերմինները ճշտել է ականավոր մոնղոլագետ, պրոֆեսոր Գ. Սանժեկից²⁸: Այս փաստը ոչ միայն վկայված է գրքում, այլև թողոնում գտնվող նյութերում (պահպանվել է նրա և անվանի լեզվաբան, բանասեր Հովսեփ Կուսիկյանի միջև եղած նամակագրությունը, տե՛ս № 1024^{ա-բ})²⁹:

Բնագրագիտական հաջորդ աշխատությունը Կ. Մելիք-Օհանջանյանի կազմած «Պատմութիւն Փարէզի եւ Վեննայի: Պատմութիւն Վենետիկ քաղաքին» միջնադարյան ասպետական սիրավեպի հայկական տարբերակների քննահամեմատական բնագիրն է՝ համապատասխան ծանոթագրություններով³⁰:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանը հայերենից ռուսերեն է թարգմանել «Սասունցի Դավիթ» էպոսի տասն ընտիր պատումները³¹ (լավ տիրապետելով հայերեն բարբառներին և ռուսերենին՝ խստորեն հետևել է գիտական թարգմանության սկզբունքներին, խուսափել գեղարվեստական հարդարանքի գայթակղությունից):

Կ. Մելիք-Օհանջանյանի գիտական ժառանգության կարևոր մաս է Մ. Աբեդյանի «Հայոց հայ հին գրականության պատմություն»³² առաջին հատորի ռուսերեն թարգմանությունը (34 տպ. մամուլ): Ազգագրագետ Արամ Ղանալանյանը նկատում է. «Պատահական չէր և այն, որ տվյալ թարգմանությունը Հայաստանի ակադեմիան հանձնարարեց պրոֆեսոր Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանին, որը կարողացավ հաջողությամբ ռուսերենի փոխադրել ոչ միայն Աբեդյանի խորագնա մտքի բոլոր կեռմաններն ու նրբերանգները, նրա ամրակուռ տրամաբանություն ուրույն դրսևորումները, այլև տալ նրա աշխատության մեջ իբրև օրինակ

²⁸ Նույն տեղում:

²⁹ Հ. Կուսիկյանի նամակին կից պահվում է Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ինֆագրով կազմած մոնղոլերեն բառացանկը: Այն Հ. Կուսիկյանի միջոցով ուղարկել է Գ. Սանժեկին՝ ստուգելու և շտկումներ անելու համար: Մոնղոլագետը աննշան ուղղումներ է առաջարկել (այդ մասին, պատասխան նամակում, Հ. Կուսիկյանը հպարտորեն գրել է նեմարանական ընկերոջը՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանին. դա երևում է նաև պահպանված բառացանկի շտկումներից):

³⁰ Պատմութիւն Փարէզի եւ Վեննայի (միջնադարյան ասպետական սիրավեպ): Պատմութիւն Վենետիկ քաղաքին (չափածո), աշխատասիրությամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1966:

³¹ Հայ ժողովրդական վեպի թարգմանության ծրագիրը ժամանակին արժանացել է Հ. Օրբելու և ՍՄՄ ԳԱ հավանությանը: Դրան հավանություն են տվել նաև հայ և ռուս մասնագետներ: Նախատեսված է եղել լույս ընծայել *Эпосы народов СССР* մատենաշարով: Սակայն հետագայում, մատենաշարի գլխավոր խմբագրի կողմից հրատարակչական սկզբունքների փոփոխության հետևանքով և տարբեր անհիմն պատճառաբանություններով, դրանց հրատարակությունը ձգձգվեց և ի վերջո դադարեցվեց: Բարեխախտաբար, պահպանված ձեռագրերի շնորհիվ, 2008 թ. Երևանում լույս են տեսել «Սասնա ծռեր»-ի իմը ընտիր պատումները՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ռուսերեն թարգմանությամբ (նախագծի հեղինակ՝ Վահան Մելիք-Օհանջանյան): 2015 թ. լույս է տեսել վեպի ֆրանսերեն տարբերակը՝ Մատենադարանի աշխատակից Արդա Զարխյանի թարգմանությամբ:

³² М. Х. Абебян, *История древнеармянской литературы*, т. I, перевод с армянского К. Мелик-Оганджанияна, Ереван, 1948.

բերված բազմաթիվ արձակ ու չափածո բարդ սկզբնաղբյուրների փայլուն թարգմանությունները (Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ից, Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» և այլն)³³:

Շավարշ Սմբատյանի հեղինակացությունը՝ բանասիրական մեծ հմտությունով և խնամքով է կատարված Կորյունի «Վարք Մաշտոցի»³⁴ երկի ռուսերեն թարգմանությունը՝ ընդարձակ առաջաբանով (թարգմանության ձեռագիր տարբերակները տե՛ս №№ 46^{ա-բ}, 47^{ա-բ}³⁵):

1968 թ. տպագրվել է հայագետի «Զրա Բունիաթովի գրական-պատմական հայեցակարգը» հոդվածը³⁶, որում քննության է առնված «Աղբյուրներ VII-IX դարերում» աշխատությունը (Բաքու, 1965 թ.) և հիմնավոր փաստարկներով ապացուցվում է դրա գիտական անանկությունը, Զ. Բունիաթովն էլ անվանված է «կեղծ գիտնական և ուրիշների մտքերի կոլեկցիոներ»³⁷: Պահպանված սևագրերը փաստում են, որ գիտական ուսումնասիրության վերաճած այս մեծարժեք գրախոսականի վրա հեղինակն աշխատել է մանրակրկիտ, մոտ երեք տարի (ձեռագիր տարբերակները տե՛ս №№ 64-67, 69-70, 188, 189, 190^{ա-բ}, 191):

Հիշյալ և չհիշատակված աշխատություններից և թարգմանություններից բացի Կ. Մելիք-Օհանջանյանն ունի գիտական մի շարք անտիպ աշխատություններ, որոնց ձեռագրերը պահվում են արխիվում: Դրանցից մեկը՝ «Լուսավորչի վեպը», պատմա-գրականագիտական մեծածավալ հետազոտություն է՝ զանազան գրառումներով, աղբյուրների քաղվածքներով (30 հեղինակային մամուլ, տե՛ս №№ 2-3^{ա-բ}, 192-237): Թեման հայագետն ուսումնասիրել է տասնամյակներ շարունակ:

«Լուսավորչի վեպը» աշխատությունը հետաքրքրել է նաև արևելագետ ակադեմիկոս Նիկողայոս Մառին, որի հետ հանդիպման ժամանակ, հետագայում նաև նամակով, մանրամասն պատմել է վեպում առաջ քաշված խնդիրների մասին³⁸: Հովհ. Ղանալանյանի վկայությամբ՝ այդ գործը Կ. Մելիք-Օհանջանյանի

³³ Ա. Տ. Ղանալանյան, Վաստակավոր հայագետը, էջ 64:

³⁴ Корюн, Жизнь Машица, перевод с армянского К. А. Мелик-Оганджания и Ш. В. Смбатяна, Ереван, 1962.

³⁵ Նշվ. աշխ., էջ 5-71:

³⁶ К. А. Мелик-Оганджаниян, «Историко-литературная концепция З. Бунятова», Բանբեր Հայաստանի արխիվների, 1968, № 2 (20), էջ 169-190:

³⁷ Նշվ. աշխ., էջ 171:

³⁸ Նամակի մեխենագիր օրինակը (ինքնագիր սրբագրումներով), գրված 1929 թ. օգոստոսի 20-ին, գտնվում է արխիվում (տե՛ս № 677): Նրանում շոշափվում են գիտական և տպագրության հետ կապված հարցեր. նամակագիրը նաև գիտական բնույթի խորհուրդներ է հարցնում Ն. Մառից:

«ցավոտ կողմն էր»³⁹։ Այն չի ավարտել, միայն մի մասը՝ «Ազաթանգեղոսի բանահյուսական աղբյուրների հարցի շուրջը» խորագրով, լույս է տեսել 1964 թ.⁴⁰։ Հեղինակը, առաջինը հայ բանագիտության մեջ, «Հավաստում է Գրիգոր Լուսավորչի վեպի անկախ գոյությունը, վերականգնում է նրա ամբողջությունն ու ենթարկում պատմա-համեմատական հետազոտության։ Նա հանգում է այն եզրակացության, որ «Լուսավորչի վեպը» արևի, գարնան ու բուսականության հեթանոսական աստվածության մասին եղած հին առասպելի պատմականացումն ու փոխակերպումն է եկեղեցական քրիստոնեական միջավայրում՝ ըստ ժամանակի սոցիալ-քաղաքական ու դավանաբանական գաղափարախոսության»⁴¹։

Կ. Մելիք-Օհանջանյանի անտիպ նյութերի շարքում բավական ուշագրավ կենսագրական, տեղեկատվական և ժամանակի մեծերին ու իրադարձություններին վերաբերող հետաքրքիր փաստեր և տեղեկություններ են հաղորդում «Դեմքեր և դեպքեր. Թերթիկներ իմ հուշերից» անտիպ հուշերը՝ գրված 1957-1960 թթ. ընթացքում։ Հուշերում Կ. Մելիք-Օհանջանյանը հիշատակում է ոչ միայն իրեն առնչվող դեպքեր ու կենսագրական մանրամասներ, այլև հայտնի մարդկանց մասին հետաքրքիր պատմություններ, որոնք մինչ այժմ անհայտ են ուսումնասիրողներին։ Դրանց թվում են Եղիշե Չարենցը, Շիրվանզադեն, Լեոն, Հովհաննես Հովհաննիսյանը, Կարապետ Կուսիկյանը, Սպիրիդոն Մելիքյանը, Յոզեֆ Մարկվարտը, Արմին Թեոֆիլ Վեգները, Էմին Տեր-Գրիգորյանը (տե՛ս №№

³⁹ Հ. Տ. Ղանալանյան, Գիտության երախտավորները (Հուշ-դիմանկար). Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան, Երևան, 1982, էջ 61։

⁴⁰ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյան, «Ազաթանգեղոսի բանահյուսական աղբյուրների հարցի շուրջը», ՊՔՀ, 1964, №4, էջ 53-82։ Այս հոդվածի ձեռագիր օրինակում Կ. Մելիք-Օհանջանյանը մի ծանոթագրություն է գրել, որի մի մասը հանդեսի խմբագրությունը հանել է։ Ստորև ներկայացնում ենք ամբողջական տարբերակը (ընդգծվածը՝ չտպագրված հատվածն է)։ «Այստեղ տպագրվող մեր աշխատությունը հիմնական գծերով արդեն պատրաստ էր 1923 թ., երբ հատուկ դասախոսությամբ հանդես եկա Պետական թանգարանում։ Տարիների ընթացքում այդ ուսումնասիրությունը ծավալվեց՝ նորանոր նյութեր ընդգրկելով և արդեն 1920-ական թվականների վերջին իր ձևակերպումն ստացավ։ Նույն տարիներին գիտա-հետազոտական, ուսումնական հիմնարկների (Գիտության և արվեստի ինստիտուտ, Պետ. համալսարան), ինչպես և հասարակական կազմակերպությունների հրավերով մի շարք գեկուցումներ ենք կարդացել, ապա Պետ. համալսարանի պատմագրական ֆակուլտետում 1935-1937 թթ. դասախոսություններիս ծրագրի մեջ հատուկ ժամեր են հատկացվել այդ թեմային։ Կարելի է ասել, որ հետազոտության ընթացքն ու եզրահանգումները բանավոր եղանակով հանրության սեփականություն դարձան. ոմանք «բանահյուսական եղանակով» ժառանգեցին հետազոտության արդյունքները, մյուսները՝ բավականաչափ օգտվեցին տեսությունից՝ առանց անուն (հայտնի պատճառով) հիշատակելու։ Հիշյալ զույգ դեպքերում էլ անհամար վիճակում են գտնվում թե՛ օգտվողները, թե՛ վաստակողը (ընդգծումը մերն է - Մ.Ք.), ուստի օգտվելով «Պատմա-բանասիրական հանդեսի» խմբագրության սիրալի առաջարկից՝ սեղմ շարադրանքով հրապարակում ենք աշխատության հիմնական բովանդակությունն առանձին հոդվածաշարով»։

⁴¹ Ս. Բ. Հարությունյան, «Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան», Երևանի համալսարան, հանդես, 1971, №10, էջ 58։

31-32^{ա-բ}, 34^{ա-գ}, 36-42): Միայն չորսն են Կ. Մելիք-Օհանջանյանի կյանքի օրոք տպագրվել կրճատումներով⁴²:

Արվեստաբան և թատերագետ Ռուբեն Զարյանը վկայում է, որ երկար տարիներ այդ հուշերի գրառելը հետաձգելով, Կ. Մելիք-Օհանջանյանն ասել է. «Հուշեր գրել՝ նշանակում է հաշտվել կյանքի ավարտի մտքի հետ»⁴³:

Հուշերի մի ձեռագիրը, որն առաջին անգամ տպագրվել է 1967 թ. «Սովետական Մանկավարժ» ամսագրում⁴⁴, պահվում է Հայաստանի Ազգային արխիվում⁴⁵: Դա մի զեկուցում-վավերագիր է, որը բովանդակային առումով նման է հուշագրության: 1921 թ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանը աշխատելով ՀՍՍՀ ժողովրդական լուսավորության կոմիսարիատում, այցելել է Սյունիք (Սիսիան, Գորիս, Կապան, Մեղրի), որից հետո իր հմուտ գրչով բարձրաձայնել է կրթական ոլորտին ու դպրոցներին առնչվող հարցեր: Ըստ ամենայնի, հեղինակը նյութը շարադրել է իր այցելությունից մեկ տարի անց, որի պատճառով այն ավելի հուշագրություն է հիշեցնում, քան թե գործնական այցելության զեկուցում:

Հայագետի թողոցում է նաև Կիրակոս Գանձակեցու «Հայոց պատմության» ռուսերեն թարգմանության ձեռագիրը՝ ծանոթագրություններով և առաջաբանով (տե՛ս № 80, ինքնագիր, 218 թերթ), որն անավարտ է մնացել աշխատասիրողի մահվան պատճառով:

Քանի որ Մելիք-Օհանջանյանի կյանքի տարբեր տարիներ անցել են դեգերումների կամ աքսորի մեջ, նրան պատկանող շատ նամակներ, գրքեր և իրեր չեն պահպանվել, ինչին նա անգրադառնում է մի քանի նամակում⁴⁶: Նյութերի մի մասն ըստ երևույթին կորսվել է ժառանգների անփութության պատճառով, իսկ մի մասը՝ հավանաբար 1937 թ. և դրան հաջորդող տարիներին:

⁴² Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյան, «Մխիթար Հերացին և Բեկինի համալսարանի պրոֆեսոր, դոկտոր թոմաս Բոսար», *Առողջապահություն*, Երևան, 1968, № 3 196 (72), էջ 6-7: Նույնի՝ «Թերթիկներ իմ հուշամատյանից (Մեծ եղեռնի 50-ամյակի առթիվ. Արմին Թ. Վեգների մասին)», *էջմիածին*, 1965, №3, էջ 36-39: Նույնի՝ «Մի թերթիկ իմ հուշերից», *Հիշողություններ եղիշե Զարենցի մասին (ժողովածու)*, Երևան, 1961, էջ 326-328: Նույնի՝ «Սպիրիդոն Մելիքյանն իմ հուշադարանում» (ժողովածու), Երևան, 1964, էջ 84-97:

⁴³ Ռ. Վ. Զարյան, *Հուշապատում*, գիրք 3, Երևան, 1981, «Իմ ուսուցիչները. Կարապետ-Մելիք-Օհանջանյան», էջ 124:

⁴⁴ Հոդվածի մասին տեղեկությունը գտանք բողոքի մշակման ընթացքում. տե՛ս Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյան, «Մոտ կես դար առաջ», *Սովետական մանկավարժ*, 1967, № 10, էջ 85-95:

⁴⁵ Հայաստանի Ազգային արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 432, ք. 18-27, ձեռագիր:

⁴⁶ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը Դոնի-Ռոստովում (նոր Նախիջևան) բնակվող իրավաբան, հայագետ, արվեստաբան Զաֆար Զարիֆյանին (Լազարյան նեմաբանի իր վաղամեծիկ ընկերոջ՝ Խաչատուր Զարիֆյանի կրտսեր եղբորը) գրած մի նամակում հիշում է, որ 1920 թ. Գերմանիայից Հայաստան վերադառնալիս իր անձնական իրերից շատերը տեղ չեն հասել, որի պատճառով կորցրել է գրադարանի, նամակների և գրառումների որոշ մասը:

Թողոնում պահվում են Կ. Մելիք-Յանջանյանի գիտական աշխատություններ, հոգվածների ձեռագրեր, քաղվածքներ աղբյուրներից, մանր թարգմանություններ, համեմատություններ: Նույնիսկ գիտնականի ամենահամառոտ գրառումները բավական տեղեկություն են հաղորդում իր ուսումնասիրությունների մասին:

Ուշագրավ են աշխատությունների բառացանկերը և բացատրական բառարանները, կազմած քարտարանները, էլույթները, ծանոթություններն ու համառոտագրությունները, ինչպես նաև ուսանողական շրջանի զանազան գրառումներ (տե՛ս №1-625): Ուսումնասիրություններից շատերի վրա հեղինակն աշխատել է տարիներ շարունակ, հետևապես դրանք աշխատանքային տարբերակներով են: Բարեբախտաբար պահպանվել են «Սասնա ծռեր» էպոսին առնչվող ձեռագրերը, դաշտային տետրերն ու օրագրերը (տե՛ս №№ 98-134, 447-539): Առանձնապես հետաքրքիր է էպոսի ասացողներից Մանուկ Թորոյանին առնչվող, 1932 թ. դաշտային գրառումների տետրերը, որոնք Կ. Մելիք-Յանջանյանը գրել է մատիտով (ժամանակ խնայելու համար, տե՛ս №450-451): Կիրակոս Գանձակեցու «Հայոց Պատմութիւն» երկի՝ գիտնականի ուսումնասիրության ձեռագիր տետրերից ակնհայտորեն ճանաչելի է դառնում նրա բժախնդիր աշխատառձն ու պարտաճանաչությունը (տե՛ս №№ 267-303): Պահպանվել է այդ գրվածքի բառացանկի և բառերի բացատրության քարտարանները:

Թողոնում պահվող ձեռագրերի մեջ են՝ «Միթրա-Միհրը «Սասնա ծռերի» մեջ»⁴⁷ (տե՛ս №№ 345-355), «Պատմութիւն Փարէզի եւ Վէնայի» (№№ 371-424), «Պատմութիւն Վենետիկ քաղաքին» (№№ 425-441) աշխատությունների ձեռագրերն ու դրանց շուրջ տարբեր տարիների կատարված գրառումները: Ուսումնասիրությունների ժամանակ հայագետին օգնել է նրա սիրելի սանը՝ պատմաբան, բանասեր Գևորգ Աբգարյանը (հետագայում Մատենադարանի գիտական աշխատակից): Այդ են վկայում տարբեր բնագրերից, նրա գեղեցիկ ձեռագրով, խնամքով կատարված ինքնագիր արտագրությունները:

Ուշագրավ են Կ. Մելիք-Յանջանյանի «Լենինը հայ ֆոլկլորի մեջ»⁴⁸ խորագրով աշխատության ձեռագիր տարբերակները և դրան առնչվող գրառումները (տե՛ս №№ 5-10): Տպագիր օրինակը թողոնում չկա: Այս աշխատանքի տողացի թարգմանությունը լույս է տեսել 1936 թ.⁴⁹:

⁴⁷ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյան, «Միթրա-Միհրը «Սասնա ծռերի» մեջ», Գրական-բանասիրական հետախուզումներ, Երևան, 1946, գիրք 1, էջ 269-327:

⁴⁸ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյան, «Լենինը հայ ֆոլկլորի մեջ», ՀՍՍՀ ԳԱ Պատմության և գրականության ինստիտուտի ժողովածու, Երևան, 1936, էջ 9-57:

⁴⁹ К. А. Мелик-Оганджанян, «Ленин паша», Советский фольклор (Сборник Научных статей и материалов АН СССР Институт Антропологии, Этнографии и Археологии), Москва-Ленинград, 1936, №4-5, с. 69-74:

Գիտնականի կյանքի շատ իրադարձությունների լուսաբանման տեսակետից արժեքավոր են տարբեր տարիներին հարազատներին, ընկերներին և պաշտոնական անձանց գրած նամակները (տե՛ս №№ 626-818): Դրանցից շատերի շնորհիվ հնարավորություն ունեցանք վերականգնելու հայագետի կյանքին վերաբերվող մինչ այժմ անհայտ գրվածքներ և իրադարձություններ: Նամակները հասցեագրված են՝ Ավետիք Իսահակյանին⁵⁰, Ֆրիդրիխ Զուտերին, Արշավիր Մելիքյանին, Նիկողայոս Մառին, Սուրեն Թովմասյանին, Սարգիս Հարությունյանին, Անաստաս Միկոյանին, Սահակ Կարապետյանին, Բաբկեն Աստվածատրյանին, Հովսեփ Օրբելուն, Վիկտոր Համբարձումյանին, Բաբկեն Առաքելյանին, Մկրտիչ Ներսիսյանին, Լևոն-Զավեն Սյուրմեյանին, Արմին Վեգներին, Մարտիրոս Սարյանին, Ռուբեն Զարյանին, Մորուս Հասրաթյանին, Արամ Դանալանյանին, Նիկողայ Տոկարսկուն, Զաքար Զարիֆյանին, Քրիստափոր Քուշնարյանին, Արփի Պետրոսյանին, Պարույր Նազարյանին, Պաբլո Տիշինային, Շմավոն Առուշանյանին, Սուրեն Ավդալբեկյանին, Գևորգ Գրծեկյանին, Լևոն Խաչիկյանին, Դանիել Դզնունուն, Ստեփան Կանայանին, Ռուբեն Քաթանյանին, Հայկանուշ Դանիելյանին⁵¹ և այլոց:

Մելիք-Օհանջանյանների ընտանիքում միմյանց հետ կանոնավոր նամակագրական կապ պահելու գեղեցիկ ավանդույթ է եղել: Այդ առումով հետաքրքիր փաստեր են պարունակում Կ. Մելիք-Օհանջանյանի և նրա հորեղբոր՝ միմյանց գրած նամակները: Յավոք, պահպանվել են միայն նրա մարբուրգյան և բեռլինյան շրջանի նամակները, որոնք սկսվում են 1914 թ. հունիսից և տևում մինչև 1917 թ. ապրիլ ամիսը (տե՛ս №№ 744-760), իսկ Լազարյան ճեմարանում ուսանելու տարիների նամակներ չկան (չեն պահպանվել):

Բարեբախտաբար պահպանվել է մորը՝ Ալեքսանդրիային Մարբուրգից 1914 թ. սրտառուլ բովանդակությամբ գրած միայն մեկ նամակ (տե՛ս № 681): Պակաս հետաքրքիր չէ նաև եղբայրների, հատկապես Բագրատ Մելիք-Օհանջանյանի⁵² և Կարապետի տարբեր տարիների նամակագրությունը: Այս առումով ուշագրավ է 1918 թ. սեպտեմբերի 25-ին Բեռլինից գրած նամակը, որով եղբորը

⁵⁰ Ավետիք Իսահակյանին Կ. Մելիք-Օհանջանյանը դիմել է «Ուստա» ձևով (տե՛ս №653):

⁵¹ Հայ երգիչներից առաջինը ԽՍՀՄ ժողովրդական կոչման (1939 թ.) արժանացած Հայկանուշ Դանիելյանն իր անձնական կապերն օգտագործելով, օգնել է Կ. Մելիք-Օհանջանյանին՝ նրա խնդրանքով միջնորդել, որ անձնական բնույթի մի նամակ փոխանցվի ՀՍՍՀ ՆԳ մինիստր Իվան Մաքսուտովին (տե՛ս №№ 640, 1650):

⁵² ՀՍՍՀ վաստակավոր բժիշկ Բագրատ Մելիք-Օհանջանյանն ավարտել է Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, մասնագիտացել վարակիչ հիվանդությունների գծով: 1918 թ. մասնակցել է Սարգսապատի հեղոսամարտին՝ որպես հայ կամավորական զնդերից մեկի բժիշկ: Երկար տարիներ աշխատել է ՀՍՍՀ առողջապահության բնագավառում: Մինչև 1967 թ. եղել է Երևանի Նորի Սուր վարակիչ հիվանդանոցի բաժանմունքի վարիչ:

հայտնում է երիտթուրքերի պարագլուխ Թալեաթ փաշայի Բեռլինում գտնվելու մասին (տե՛ս № 682):

Պահպանված նյութերի մեջ առանձնահատուկ հետաքրքրություն ունեն 1964 և 1965 թթ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի երկու նամակների սևագիր (ինքնագիր և մեքենագիր) օրինակները (տե՛ս №№ 798^{ա-բ}-799)՝ հասցեագրված ամերիկահայ անվանի գրող Լևոն-Ջավեն Սյուրմելյանին: Դրանցում հայագետի դրական կարծիքն է «Սասնա ծռեր»-ի անգլերեն թարգմանության և հրատարակության մասին: Ինչպես հայտնի է, 1964 թ. ամռանը Լ.-Ջ. Սյուրմելյանը այցելել է Հայաստան, հանդիպել հայագետին, որը «բառ առ բառ, նախադասություն առ նախադասություն»⁵³ աչքի է անցկացնում «Սասնա ծռեր»-ի ձեռագիրը: Այդ շտկումներով 1964 թ. ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի «Տիպական երկերի մատենաշար» հրատարակությունը, լույս է տեսնում Սյուրմելյանի «Սասնա ծռեր»-ի անգլերեն թարգմանությունը⁵⁴, որը նրա ստեղծագործական հաջողություններից էր: Արժե հիշատակել գրողի տպավորիչ և դիպուկ խոսքը Կ. Մելիք-Օհանջանյանի մասին. «Մելիք-Օհանջանյանի սիրտն ու հոգին Սասնա դյուցազնավեպումն են: Այդ մասին նա ավելի շատ գիտեր, քան որևէ ուրիշը, և ժամանակ ու ջանք չխնայեց օգնելու ինձ, որ վերանայեմ գիրքս ու դարձնեմ այնպիսին, որ երկուսիս էլ սրտովը լինի: ...Նա ինձ հիշեցնում էր Հայաստանի հինավուրց թագավորներին ու նախարարներին»⁵⁵: Խոր հարգանք տածելով Լ.-Ջ. Սյուրմելյանի կատարած աշխատանքի հանդեպ՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը գրել է. «Լևոն Սյուրմելյանի վարպետության և հարազատ թարգմանության շնորհիվ, արժանի բոլոր գովեստների, «Սասնա ծռեր»-ը այսօր դարձել է անգլիախոս աշխարհի մշակույթի տիրականությունը: Կարդացեք և վայելեցեք»⁵⁶:

Ժամանակագրական և բովանդակային առումով հետաքրքիր են Կ. Մելիք-Օհանջանյանի դստերը՝ Լուսիկին հասցեագրված նամակները (տե՛ս №№ 683-742, ընդգրկում են հիմնականում 1956-1958 թթ. ժամանակաշրջանը), որոնք նրա ծնողական հոգատարության վկայությունն են: Կ. Մելիք-Օհանջանյանը պահանջում է, որ Մոսկվայում ուսանող դուստրը հետևողական կերպով գրի իր առօրյայի և ուսման մասին:

⁵³ Լ.-Ջ. Սյուրմելյան, *Ձեզ եմ դիմում տիկիներ և պարոններ*, Երևան, 1980, էջ 15: Գրողը երկրորդ անգամ հայերենի է եկել 1970 թ.:

⁵⁴ Leon Surmelian, *Daredevils of Sassoun*, London, 1964 ("UNESCO collection of representative works. Series of translations from the literatures of the Union of Soviet Socialist Republics."). Վ. Ս. Հարությունյան, *Լևոն-Ջավեն Սյուրմելյան*, Երևան, 2015, էջ 93, էջ 100-101:

⁵⁵ Լ.-Ջ. Սյուրմելյան, *Ձեզ եմ դիմում տիկիներ և պարոններ*, էջ 15:

⁵⁶ Վ. Ս. Հարությունյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 105:

4. Մելիք-Օհանջանյանի կյանքի և գիտական գործունեության շատ հարցերի լուսաբանման տեսակետից արժեքավոր վավերագրեր են նրան հասցեգրած նամակները (տե՛ս №№ 819-1608): Պահպանվել են՝ Գևորգ Աբգարյանի, Աշոտ Աբրահամյանի, Գոհար Ազնավուրյանի, Լիպարիտ Աթարբեկյանի, Արշալույս Բաբայանի, Սարգիս Բայանդուրի, Սուրեն և Շաքե Գալենտերների, Լուկո Դավթյանի, Զաքար Զարիֆյանի, Ռուբեն Զարյանի, Նվարդ Թումանյանի, Սուրեն Թումանյանի, Սոֆյա Խահակյանի, Սերո Խանզադյանի, Լևոն Խաչիկյանի, Արտաշես Կարինյանի, Արման Կոթիկյանի, Հովսեփ Կուսիկյանի, Ստեփան Կուրտիկյանի, Մորուս Հասարթյանի, Արամ Ղանալանյանի, Ռոբեր Ժեպեճյանի, Ավգուստ Մելիքյանի, Պարույր Նազարյանի, Վարդան Մեշտոմճյանի, Իոսիֆ Նաումովի, Վարդան Շիրմազյանի, Արսի Պետրոսյանի, Թամարա Պիրալովայի, Եկատերինա Պոպովայի, Գալինա Պոտոպաևայի, Գարմա Սանժեևի, Պավել Սոտնիկյանի, Վերժինե Սվազկյանի, Վռամ Սուրենյանի, Վարդան Վարնազյանի, Գևորգ Տիրացյանի, Նիկոլայ Տոկարսկու, Վլադիմիր և Մարիա Տրժասկովսկիների, Էնվեր և Մահարբեկ Տուգանովների, Կամիլա Տրեբերի, Ռուբեն Քաթանյանի, Աղասի Քեոսեյանի, Քրիստափոր Քուշնարյանի, Ռուսուդան Օրբելու, Պարույր Սևակի և նրա ընտանիքի, Հարանյան-Թաութ, Յիկիրվիցկի ընտանիքների և այլ անձանց՝ նրան հասցեագրված նամակները: Դրանցից մի քանիսը վկայում են, որ ընկերական շրջապատում Կ. Մելիք-Օհանջանյանը հայտնի է եղել «Մելիք» մտերմական անունով⁵⁷:

Ուշադրության արժանի են նաև հարազատներից տարբեր տարիների ընթացքում ստացած նամակները (Աթաջանյանների, Ամիրջանովների, Էլչիբեկյանների, Զարիսյանների ընտանիքներից, Գագիկ Արսենյանից, Սուրեն Գրիգորյանից և անվանի դերասանուհի Ժամենից (Ս. Գրիգորյանի կինը), Բագրատ Մելիք-Օհանջանյանից, Նինա Երզունովա-Մելիք-Օհանջանյանից, որդուց՝ Փարսադանից, աղջկանից՝ Լուսիկից, թոռից՝ Կարենից): Կ. Մելիք-Օհանջանյանի կյանքի հետաքրքիր դրվագներից մի տեղեկություն կա նրա որդու՝ կրտսեր Փարսադան

Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանը դստեր՝ Լուսիկի հետ

⁵⁷ Տե՛ս՝ Հովսեփ Կուսիկյանի նամակները (գրեթե բոլորը սկսվում են «Մելիք» դիմելանունով), ինչպես նաև՝ Հ. Տ. Ղանալանյան, Գիտության երախտավորները, էջ 57:

Մելիք-Օհանջանյանի նամակներից մեկում (տե՛ս №1165) 1954 թ. ապրիլին, Կ. Մելիք-Օհանջանյանի՝ «Մուկուշ և Մանուկ» երգիծական հոդվածը «Ուզնի» ամսագրում տպագրվելու մասին: Դրա օրինակ արխիվում չկա:

Հետաքրքիր է Ավ. Իսահակյանի «Ուստա Կարո» վեպի ձեռագիր օրինակի մասին տեղեկություն հաղորդող բանաստեղծի այրի Սոֆյա Իսահակյանի նամակը: Գերմանիայում եղած ժամանակ Կ.

Մելիք-Օհանջանյանն ամբողջությամբ արտագրել է վեպը (որպեսզի ձեռագիրը կորսվելու դեպքում մնա արտագրված օրինակը): Ժամանակատար այդ աշխատանքը նա կատարել է ամենայն սիրով⁵⁸, և պահել է երկար ժամանակ: Ձեռագիրը

Արմին Վեգներ, Կ. Մելիք-Օհանջանյան և Իոեն Վեգներ

տրամադրելու խնդրանքով (վերադարձնելու պայմանով), 1957 թ. Ս. Իսահակյանը դիմել է նրան (տե՛ս №977)⁵⁹:

Գիտնականի կենսագրությանն ու աշխատանքային գործունեությանը վերաբերվող նյութեր են (տե՛ս №№ 1609-1852) տարբեր տարիների նրա գրած և ստացած դիմումները, որոշումները, արձանագրությունները, անդորրագրերը, պայմանագրերը, տեղեկանքներն ու ծանուցումները, ինչպես նաև ցուցակներ, պաշտոնական բնույթի փաստաթղթեր, կարծիքներ, հանձնարարականներ, աշխատանքային գրքույկներ, հրավիրատոմսեր և ծրագրեր (գասավորված են ըստ ժամանակագրության):

Պահպանված մի փաստաթղթից տեղեկանում ենք, որ 1945 թ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանը մասնակցել է ռեժիսոր Համո Բեկ-Նազարյանի, «Երևան» կինոստուդիայում նկարահանած, «Անահիտ» գեղարվեստական ֆիլմի ստեղծագործական աշխատանքներին՝ որպես բանահյուսական մասի խորհրդատու: Պահպանվել է պայմանագիրը՝ կնքված կինոստուդիայի տնօրեն Հակոբյանի և ոմն

⁵⁸ Հ. Տ. Ղանալանյան, նշվ. աշխ., էջ 62:

⁵⁹ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի թողոնում «Ուստա Կարո» վեպի ձեռագիրը չի գտնվել (հավանաբար Իսահակյանների ընտանիքն այն չի վերադարձրել): Սոֆյա Իսահակյանի նամակը հանձնել է հարսը Իզաբելլան:

Գորբունովի միջև (տե՛ս № 1635): Յավոք, 1947 թ. էկրան բարձրացած այս ֆիլմի մակագրում (տիտր) նշված չէ հայագետի անունը:

Արխիվում են պահվում նաև Կ. Մելիք-Օհանջանյանի հարազատների և բարեկամների՝ միմյանց գրած նամակներ (տե՛ս №№ 1853-2013): Դրանց մեծ մասը վերաբերվում է Կ. Մելիք-Օհանջանյանին: Հատկապես կարևորում ենք նրա հորեղբոր՝ Փարսադան Մելիք-Օհանջանյանի գրած և ստացած նամակները, գրությունների ու հեռագրերի օրինակները՝ հասցեագրված տարբեր պաշտոնական հաստատությունների, պաշտոնյաների և բարեկամների (Սարգիս Աթոյանցի (Չավուշ), Ալեքսանդր Ասրիբեկովի, Սեմյոն Աֆանասևի, Ալեքսանդր Բաղրամովի, Գրիգորիս աբեղա Եարամիշյանի, Կարլ Զելիգի, Ֆրիդրիխ Զուտերի, Թումանովա Նինայի, Լազարյան Ճեմարանի տնօրինությանը, Գեորգի Խատիսովի, Փարսադան, Բագրատ և Արտաշես Մելիք-Օհանջանյանների, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե. Սուրենյանցի, Միքայել Պապաջանովի, Սերգեյ Ստոլիրի, Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանի, քահանա Յիզբերի, Նիկոլայ Քալանթարովի գրած և ստացած նամակները): Թողոնում առանձին բաժին է հատկացված հարազատների կյանքի և գործունեությանը վերաբերող նյութերին (տե՛ս №№ 2014ա-գ-2155):

Բավական հետաքրքիր է այլ անձանց վերաբերող նյութերի բաժինը (տե՛ս №№ 2156-2267), որում տեղ են գտել տարբեր անհատների հեղինակած աշխատություններ, ուսումնասիրություններ, կարծիքներ, հուշ-դիմանկարներ, արձակ և չափածո գործեր, զանազան գրառումներ, նրանց կյանքին և գործունեությանը վերաբերվող տարաբնույթ փաստաթղթեր, կենսագրականներ, արձագանքներ ևն (տե՛ս №№ 2238-2267): Ուշագրավ նյութերից են Տիգրան Զիթունու «Մասնա Ծներ» էպոսի գրառումները (1909 թ., տե՛ս №2171), գրող Հարո Ստեփանյանի հիշողությունները (1961 թ., տե՛ս №2176), գրականագետ, թարգմանիչ Հարություն Սուրխաթյանի հուշերը Հովհաննես Թումանյանի մասին (1935 թ., տե՛ս №2177), Պարույր Սևակի ձեռագրով՝ աշակերտական տետրերում արված մշակումներն ու համեմատական ակնարկները (տե՛ս №2178-2181)⁶⁰, Կ. Մելիք-Օհանջանյանի բեռլինյան տարիների ընկերոջ՝ Վոսաթ Սուրենյանի հուշերը Ավետիք Իսահակյանի հետ Բեռլինում ունեցած հանդիպման մա-

⁶⁰ Պարույր Սևակի գեղեցիկ և մաքուր ինֆնագրով գրված նյութերը հետևյալն են՝ «Նդիշե և Ղազար Փարպեցի» (համեմատական ակնարկ, գրել է 1947 թ.), «Մովսես Խորենացու պատմահասարակական և գրական հայացքները» (ուսումնասիրություն, անթվական), «Շարականներ, նրանց գրական, գեղարվեստական և հասարակական արժեքի մասին» (ուսումնասիրություն, անթվական), «Հայ տառերի գյուտը և նրա պատմական նշանակությունը» (ուսումնասիրություն, անթվական):

սին (1965 թ., տե՛ս №2182), մեծ հայասեր Արմին Թեոֆիլ Վեգների գերմաներեն կոչը և զեկուցումը 1915 թ. Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցած հայերի ցեղասպանության և տեղահանման մասին (մեքենագիր, 50 թերթ, տե՛ս №№ 2183):

Այս բաժնում է պահվում «Սասունցի Դավիթ» պատումի մի հետաքրքիր գրառում 12 թերթանի աշակերտական տետրում (տե՛ս №2215): Այն 1951 թ., Թալինի տարածաշրջանի Աշնակ գյուղում, իր հորից՝ սասունցի ասացող Մանուկ Մնջոյանից (Խաբլջոզցի Մանուկ) գրի է առել լրագրող, մանկավարժ Պերճ Թովմասյանը (գեռևս 1932 թ. Աշնակում Կ. Մելիք-Օհանջանյանը ծանոթացել էր Խաբլջոզցի Մանուկին⁶¹): Բաժնում կան հայագիտական բնույթի հետաքրքրություն ունեցող այլ նյութեր:

Բաժինը շարունակվում է այլ անձանց վերաբերվող նամակներով (տե՛ս №№ 2268-2321), որում պահվում են Գևորգ Աբգարյանի, Լիպարիտ Աթարբեկյանի, Աշոտ Ալխազյանի (հասցեագրված Ավետիք Իսահակյանին), Բոգդան Գեմբարսկու, Բաբկեն Առաքելյանի, Զաքար Զարիֆյանի, Նվարդ Զարյանի, Կարլ Զելիգի, Կյուրինի հայրենակցական միություն վարչության (ԱՄՆ, Մասաչուսեթս), Արփի Պետրոսյանի, Պարույր Սևակի, Սարգիս Հարությունյանի, Էնվեր Տուգանովի, Ռուբեն Քաթանյանի, ակադեմիական ինստիտուտներից տարբեր մարդկանց և հաստատությունների հասցեագրված նամակներ ու հեռագրեր:

Սրան հաջորդում է լուսանկարների բաժինը: Քանակապես խիստ սակավ են Կ. Մելիք-Օհանջանյանի անձնական լուսանկարները (տե՛ս №№ 2322-2327)⁶²: Մեզ հասած եզակի օրինակներից մի քանիսը պատճեններ են. կա մեկ գծանկար (տե՛ս №2323, հեղինակ՝ Ա. Բաբայան, 1967 թ.): Թողոնը շարունակում է Կ. Մելիք-Օհանջանյանի հարազատներին, ազգականներին և ընկերներին վերաբերվող լուսանկարների բաժինը (տե՛ս №№ 2328-2339): Ուշագրավ լու-

⁶¹ Պ. Մ. Թովմասյան, Սասունից մինչև Արցախ, Երևան, 2015, էջ 199-215: Խաբլջոզցի Մանուկը (ծն. 1888 - մահ. 1968 թթ.) Սասունում զինվորագրվել է հայդուկապետ Զոլոյին: Սասունցիների մեջ հայտնի է եղել իր զվարճախոսությամբ: Պ. Թովմասյանի հիշատակության համաձայն, Կ. Մելիք-Օհանջանյանը երեք օր հափշտակված լսել է ասացողին և հրաժեշտին՝ հուզված, գրկելով նրան, ասել. «... եթե քո նման մարդ էլ կա աշխարհում, ուրեմն աշխարհը դատարի չէ» (էջ 199): 1937 թ. Մ. Մնջոյանը ձերբակալվել և երկար ժամանակ անցկացրել է Երևանի բանտում:

⁶² Հոգվածին կից լուսանկարները թողնում չկան, դրանք վերցրել ենք Կ. Մելիք-Օհանջանյանի՝ «Սասնա Մոեր» էպոսի ռուսերեն հրատարակության գրքից (Տե՛ս «Սասնա Մոեր», Հայ ժողովրդական վեպ, Երևան, 2008):

սանկարներից է թիֆլիսահայ անվանի թառահար, աշուղ Բալա Գրիգորի Մելիքյանի (տե՛ս №№ 2329, 2335)⁶³, Առաջին աշխարհամարտի տարիներին, 1918 թ. Մարբուրգում արված հայ քաղաքացիական ռազմագերի ուսանողների (տե՛ս № 2332)⁶⁴, 1916 թ. Ավետիք Իսահակյանի խմբանկարը հայ ռազմագերի ուսանողների հետ (տե՛ս № 2333)⁶⁵:

Արխիվը հարուստ է 1939 թ. «Սասնա ծռեր» էպոսի 1000-ամյա հեբեյանական տոնակատարության միջոցառումների լուսանկարներով (տե՛ս №№ 2349-2439):

4. Մելիք-Օհանջանյանի արխիվը եզրափակում է տպագիր նյութերի բաժինը (տե՛ս №№ 2445-2614)՝ բաղկացած մի քանի ենթաբաժնից: Այստեղ ամփոփված են թողոնի հասցեատիրոջ հեղինակած հոդվածներ, առանձնատիպեր, գրքերի ազդորինակներ, մամուլ ևն:

4. Մելիք-Օհանջանյանի արխիվային վավերագրերը հարուստ նյութեր և կարևոր փաստեր են պարունակում ոչ միայն հայագիտության, ազգագրության և այլ բնագավառների վերաբերյալ, այլև նրա կյանքին առնչվող իրադարձությունների, հասարակական, գիտական և ստեղծագործական աշխատանքի, մանկավարժական գործունեության, նշանավոր անձանց մասին: Վստահաբար, այն կհետաքրքրի ուսումնասիրող մասնագետներին:

4. Մելիք-Օհանջանյանի իր մահկանացուն կնքել է 1970 թ. փետրվարի 22-ին, Երևանում: Նրա մահվանից հետո գիտնականի թողոնը համալրվել է միայն դստեր՝ Լուսիկի արված որոշ գրառումներով, որոնք վերաբերում են հորը և «Սասնա ծռեր» էպոսի ուղեբեռն թարգմանությանը, դրան առնչվող գործնական գրագրություններին ու պաշտոնական նամակագրությանը:

Նշենք, որ կարևորում ենք 4. Մելիք-Օհանջանյանի արխիվում պահվող անտիպ ժառանգության տպագրությունը, հատկապես նրա կյանքի գործ համար-

⁶³ Բալա Գրիգորը մտերիմ է եղել Հովհաննես Թումանյանին: Նկարը, ինչպես նաև թողոնում պահվող մի շարք այլ նկարներ կամ նկարների կրկնօրինակներ, 1964 թ. ապրիլի 27-ին 4. Մելիք-Օհանջանյանին գրած նամակով ուղարկել է Վարդան Վառնազյանը (տե՛ս №№ 1425, 2329):

⁶⁴ Տե՛ս Վ. Վարնազյանի՝ 4. Մելիք-Օհանջանյանին 1965 թ. հունվարի 6-ին գրած նամակը (№ 1426):

⁶⁵ Նկարը 4. Մելիք-Օհանջանյանին է ուղարկել Վ. Վարնազյանը՝ 1964 թ. ապրիլի 27-ին (տե՛ս № 1425): Խմբանկարում պատկերված են Պետրոս Ավայանը, Վարդան Վարնազյանը, Վոսմանյանը, Աշոտ Ալիսազյանը, Ավետիք Իսահակյանը, Ռուբեն Թառայանը, Կանե Միրզոյանը: Ի դեպ, 4. Մելիք-Օհանջանյանի Գերմանիայում գտնվելու տարիների ընկերների շարքում են եղել Աշուղ Շիրինյանը, Հայկ Տեր-Օհանյանը, Սարգիս Աթոյանը (նրանց մասին տեղեկություններ կան այդ ժամանակաշրջանին վերաբերող նամակներում):

վող «Լուսավորչի վեպը» պատմա-գրականագիտական մեծածավալ հետազոտությունը, որը գրելու համար երախտաշատ գիտնականը տքնել է տասնյակ տարիներ: Կարևոր է նաև նրա անտիպ հոշերի հրապարակումը, որը շատ մանրամասնություններ է հաղորդում ոչ միայն Կ. Մելիք-Օհանջանյանի գիտական անցած ճանապարհի մասին, այլև կյանքում նրան հանդիպած մարդկանց, իր ուսուցիչների, գրողների և գիտնականների, որոնց անձամբ ճանաչել ու իր պարտքն է համարել ունեցած հոշերը հանձնել թղթին՝ ի պահ տալով ժամանակին: Միաժամանակ դրանով է բացահայտվում նաև Կ. Մելիք-Օհանջանյան գրող-հուշագրի անձն ու նկարագիրը:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանի անտիպ նամակները (գրած և ստացած) նրա գիտական ժառանգության անքակտելի մասն են: Դրանք հետաքրքիր են իրենց թեմատիկ բազմազանությամբ, շոշափված գիտական հարցերով և փաստերով մեկ անգամ ևս վկայելով Կ. Մելիք-Օհանջանյանի և նամակագիրների հետաքրքրությունների լայն շրջանակը: Մի շարք նամակներ և գրություններ իսկապես արժեքավոր կարող են լինել ուսումնասիրողների համար: Առանձնացնում ենք հատկապես Մելիք-Օհանջանյանների ընտանեկան նամակագրությունը և Կ. Մելիք-Օհանջանյանին գրած՝ Հովսեփ Կուսիկյանի նամակները: Վերջինս հետաքրքիր է ոչ միայն գիտական տեսանկյունից, այլև կարևոր վավերագրեր են նրանց կյանքի կարևոր իրադարձությունների և մարդկային շփումների: Անտիպների հրապարակումը և հանրամատչելի դառնալը՝ ամբողջական կդարձնի Կ. Մելիք-Օհանջանյանի գիտական աշխատանքի շրջանակը՝ լինելով նրա աշխատանքի արդյունքի հանրագումարը:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանի արխիվը վկայում է նրա գիտական մտահղացումների, ունեցած ծրագրերի կուռ համակարգի, դրանք իրագործելու խիզախության կամքի մասին, ինչպես նաև փաստում, որ մեծ բանասերի և պատմաբանի հետախույզ ու հավերժ պրպտող միտքը երբեք չի ամփոփվել մեկ բնագավառում:

MERI KESHISHYAN

THE ARCHIVE OF KARAPET MELIK'-OHANJANYAN
On the Occasion of the 50th Anniversary of His Death

Keywords: Melik'-Ohanjanyan, archive, epos, prisoner of war, novel, university, Matenadaran, *Daredevils of Sasun*, Mithra-Mihr, Kirakos Gandzakets'i, Markwart.

The archive of the distinguished philologist and expert in Armenian and Middle Eastern studies, academician Karapet Melik'-Ohanjanian is kept at Matenadaran. For many years it had belonged to his daughter Lusik Melik'-Ohanjanian. After her death in 2001, her relatives donated it to Matenadaran.

Melik'-Ohanjanyan was born in 1893 in the village Kaler of the Meghri region (in the Syunik' province of the RA). He studied in the boys' school of Gandzak for two years. In 1903 he entered the Lazarev institute of Eastern Languages in Moscow. As a talented student, in 1914 he was sent to the University of Berlin to become a student in Middle Eastern Studies and philosophy. In 1920 Melik'-Ohanjanyan returned to Armenia. He worked at the Ministry of Public Education and Art. In 1921 he was appointed the head of the first academic institution of the republic, the Etchmiadzin Institute (Matenadaran). He devoted his whole life to teaching, research and academic management. In 1935 he gained professorship, in 1962 he was conferred the title of Honored Scholar and in 1965 he was elected academician of the Armenian Academy of Sciences. In 1937–1942 Melik'-Ohanjanyan suffered political repression, and only in 1956 he was acquitted and his civil rights were restored. He died on February 22, 1970, in Yerevan.

Melik'-Ohanjanyan's scholarly interests were broad and many-sided. The main subjects of his research were medieval Armenian literature, epic tradition and the national-heroic epos, as well as comparative study of literary and folklore texts and their academic translations. Melik'-Ohanjanyan's *magnum opus* is the edition of the Armenian heroic epos *Daredevils of Sasun* in three volumes (in collaboration with Manuk Abeghyan). Melik'-Ohanjanyan also made translations of literary works.

Melik'-Ohanjanyan left a rich legacy. His archive at Matenadaran contains 2900 items and documents bearing 2614 numbers. Our research work on the archive and its description began on June 27, 2017 and ended on November 28, 2019.

The archive is interesting and diverse. It contains manuscripts of both his published and unpublished works, incomplete studies, translations, written and received letters, telegrams, various notes and documents pertaining to his life and scholarly work.

Melik'-Ohanjanyan left several unpublished studies. One of such works is the *Story of the Illuminator*, on which the scholar worked for several decades. We consider it important to publish this study. His memoirs, most of which, too, are unpublished, and his correspondence with various people and relatives are also interesting. They contain valuable information about his contemporaries, scholars and their activities.

Our study of the archive has revealed many details of the life and work of the prominent Armenologist. The collection is also rich in documents, letters and photographs of various celebrities. Karapet Melik'-Ohanjanyan's archive is of great interest for researchers.

МЕРИ КЕШИШЯН

АРХИВ КАРАПЕТА МЕЛИК-ОГАНДЖАНИЯНА

(В память 50-летия со дня смерти)

Ключевые слова: Мелик-Оганджаниян, архив, эпос, военнопленный, роман, университет, Матенадаран, Сасна Црер, Митра-Михр, Киракос Гандзакечи, Маркварт.

В архиве Матенадарана хранится фонд известного арменоведа, филолога, востоковеда академика Карапета Мелик-Оганджанияна. Этот ценный архив долгие годы хранила дочь ученого Лусик Мелик-Оганджаниян, а после ее смерти в 2001 году родственники передали его Матенадарану.

К. Мелик-Оганджаниян родился в 1893 г. в деревне Калер Мегринского района (РА, Сюникская область). Два года он учился в гандзакской мужской гимназии, в 1903 г. поступил в Московский Лазаревский институт восточных языков. В 1914 г. его как одаренного студента отправили на учебу в Берлинский университет (востоковедение и философия). В 1920 г. К. Мелик-Оганджаниян вернулся в Армению. Работал в Министерстве народного образования и искусства, а в 1921 г. был назначен председателем первого научного учреждения республики – Эчмиадзинского института (Матенадаран). Всю свою жизнь он посвятил делу просвещения, педагогической, исследовательской и научно-организационной деятельности. В 1935 г. ему было присуждено звание профессора, в 1962 – заслуженного деятеля науки, а в 1965 г. он был избран академиком АН Арм. ССР.

В 1937-1942 гг. К. Мелик-Оганджаниян был репрессирован, в 1956 году

оправдан и восстановлен в гражданских правах. Ученый скончался в Ереване, 22 февраля 1970 г.

Научные интересы К. Мелик-Оганджяна были широки и многогранны. Основные предметы его изысканий – древнеармянская литература и эпическая традиция, народно-героический эпос, сравнительная текстология литературных и фольклорных памятников и их научные переводы. Вершиной научной деятельности К. Мелик-Оганджяна является издание армянского героического эпоса «Сасна Црер» («Давид Сасунский») в 3-х томах (в сотрудничестве с Мануком Абегином). К. Мелик-Оганджян занимался также переводческой деятельностью.

К. Мелик-Оганджян оставил большое научное наследие. В его именном фонде хранится 2900 единиц документов под 2614 номерами. Научно-исследовательские работы по обработке фонда начались 27 июня 2017 года и закончились в 28 ноября 2019 года.

Архив интересный и разнообразный: рукописи его печатных и неопубликованных работ, неполных работ, переводов, письма, написанные и полученные в разные годы, телеграммы, различные записи, документы, фотографии.

К. Мелик-Оганджян имеет несколько неопубликованных научных работ. Одно из таких произведений – «Լուսավորչի վեպ» («Роман о Просветителе»), над которым ученый работал не один десяток лет. Считаем важным опубликовать его. Интересны его мемуары, большая часть которых тоже не опубликована, и переписка с разными лицами, в том числе с родственниками, в которой содержится ценная информация о людях того времени, ученых и их деятельности, раскрываются многие подробности жизни и творчества великого арменоведа.

Научный фонд имени Карапет Мелик-Оганджяна представляет большой интерес для исследователей.